

5. ירושלים היהודית בראשית השלטון הבריטי: שמות עבריים לרחובות ירושלים

התנועה הציונית פסחה בדור הראשון של פעילותה על ירושלים, נרתעה מלבוא בשעריה משום שראתה בה את מעוזו של היישוב הישן, ולא כללה אותה ביעדיה המועדפים.¹

זכות ראשונים להכנסת ירושלים, "המטרופולין הרוחנית של האומה", אל סדר היום הציוני-לאומי שמורה ליזמתו ולפעילותו של מנחם אוסישקין. בקונגרס הציוני האחד-עשר, שהתקיים בווינה בשלהי תרע"ג, הוא העלה את הנושא מתהום הנשייה (ר' להלן).² משנת תר"ף (1920) נשא אוסישקין בתפקיד הציוני הבכיר ביותר בארץ ישראל, תפקיד יושב ראש ועד הצירים הציוני. קרוב להניח שמעורבותו נבעה בראש ובראשונה ממחויבותו האישית ומזיקתו העמוקה לענייניה של ירושלים.

בעקבות הצהרת בלפור וכניסתה של ירושלים לעידן אחר תחת השלטון הבריטי נערך היישוב היהודי למציאות החדשה בתקוות ובציפיות רבות. האוכלוסייה היהודית בירושלים הייתה ניכרת במספרה, ואוסישקין חתר לעגן את מעמדה ולזכות בהכרת השלטונות החדשים. ועדת השמות לרחובות ירושלים, שהוקמה בהוראת הרברט סמואל, הנציב הבריטי הראשון, הייתה יחידה בסוגה, ובה פעלו בצוותא נציגי שלושת מגזרי האוכלוסייה בירושלים: יהודים, נוצרים ומוסלמים. דינניה והחלטותיה של ועדה זו הם אפוא עדות חשובה ביותר לסדר העדיפויות של השלטון הבריטי ביחסו לתושבי ירושלים. הנציגות הציונית היישובית הפגינה עמדה נחושה, תבעה ייצוג הולם ליישוב היהודי וחתרה לקבוע עקרונות למתן שמות לרחובות, עקרונות שיבטאו את נוכחותו המספרית של היישוב ואת מעמדו החדש.

- * גרסה קודמת של פרק זה התפרסמה כחלק מן המאמר "ירושלים היהודית – חיזוקה, מעמדה וכבודה", כיוונים 11–12 (תשנ"ח), עמ' 99–115.
1. מ' שילה, "מיפן לירושלים: יחסה של ההסתדרות הציונית לירושלים בתקופת העלייה השנייה", ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, בעריכת ח' לבסקי, ירושלים תשמ"ט, עמ' 91–92.
 2. י' כץ, "המפנה ביחסם של אוסישקין וחובבי ציון לפיתוח ירושלים ולהקמת האוניברסיטה העברית לפני מלחמת העולם הראשונה", שם, עמ' 107–136.

ירושלים בשנים תרפ"א-תרפ"ד (1920-1924)

אוסישקין שימש, כאמור, יושב ראש ועד הצירים הציוני משנת תר"ף ועד לסיום תפקידו של הוועד בתרפ"ב. הוא התבלט בקנאותו למעמדה של ירושלים ולעיונה של הלשון העברית. פעילותו זו הייתה המשך למעורבותו וליזמותיו מאז ביקורו בארץ בשלהי תרע"ב ובתחילת תרע"ג, ביקור שבעקבותיו העלה בקונגרס הציוני האחד-עשר החלטות שמטרתן לבסס את פעילותם של ועד הלשון העברית ושל בית הספרים הלאומי ולכונן את האוניברסיטה העברית בירושלים.

בישיבת "מדרש הלשון" (אחד משמותיו של ועד הלשון) שהתקיימה בירושלים בטבת תרפ"א (דצמבר 1920) בהשתתפות אוסישקין דיווח נשיא הוועד, אליעזר בן-יהודה, על הקמתה של ועדת השמות לרחובות ירושלים ופירט את הרכבה ואת העקרונות שינחו אותה בעבודתה. בישיבה הועלתה התביעה להגדיל את ייצוג היהודים בוועדת השמות הירושלמית מתוך הכרה בעובדת היותם רוב תושביה של ירושלים. מאותו טעם הובעה התנגדות עקרונית לקביעת השם "רחוב היהודים". היהודים בירושלים, גרסו המשתתפים, שלא כמו בחוץ לארץ, פרוסים על פני כל העיר ומהווים בה רוב – "זה יראה, שאף אם אנו הרוב כאן, אף-על-פי כן העיר אינה שלנו".³ אוסישקין ובן-יהודה ראו בראש ובראשונה את ההיבט המדיני בסוגיה זו והתמקדו בכבודה של העברית ובמעמדם של דובריה בלי לגלוש לפרטים באשר לשם רחוב זה או אחר.

תביעת היהודים הייתה לבדוק בדיקה מחודשת את כל שמות הרחובות בירושלים ולאמץ את העיקרון של קריאת שמות היסטוריים לרחובות העיר. עוד הועלתה בישיבת "מדרש הלשון" הטענה שמרבית השמות הערביים של רחובות העיר העתיקה אינם היסטוריים אלא מקריים, ורוב הרחובות הנוצריים קרויים על שם מנזרים, והתגבשה בה התביעה שהוועדה תאמץ שמות היסטוריים, שייקבעו בידי אנשים בקיאים במדע. המשתתפים הניחו, קרוב לוודאי, כי אימוץ קריטריון היסטורי יגדיל הרבה את חלקם של השמות היהודיים. "מדרש הלשון" החליט לשלוח תזכיר לנציב העליון ולדרוש הגדלה של נציגות היהודים בוועדת השמות והכרה במעמדם ובנוכחותם של היהודים בירושלים בדיונים על השמות.⁴

רונלד סטורס, מושלה הבריטי של ירושלים, שם לו למטרה עם כניסתו לתפקידו לדאוג לשמירת אופייה המיוחד של ירושלים, לשיפוצה ולתכנונה.⁵ לשם כך הקים

3. ישיבת מדרש הלשון, ה' בטבת תרפ"א (16 בדצמבר 1920), ארכיון האקדמיה ללשון העברית.

4. מאמציי להתחקות אחר עקבות התזכיר (בארכיונים של ועד העיר, של הוועד הלאומי ושל ועד הצירים ובמסמכיו של סמואל בארכיון מדינת ישראל) לא נשאו פרי, ואפילו אינני יכול לקבוע אם נשלח.

5. ר' סטורס, זכרונות, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 504. אהרן אהרנסון מדווח ביומנו על

את האגודה למען ירושלים (Pro-Jerusalem Society), שהשתתפו בה נציגים מכל העדות והדתות ואנשי הרשות הבריטית.⁶ בד בבד יום סמואל, כאמור, את כינונה של ועדת השמות לרחובות ירושלים. יושב הראש של הוועדה היה הקולונל לוק, העוזר המחוזי של המושל הבריטי, ועוד השתתפו בה דוד ילין ואליעזר בן-יהודה, נשיאי ועד הלשון העברית, ראריב ביי נשאשיבי, ראש העיר הערבי של ירושלים, האב אָבֶל, נציג המסדר הדומיניקני, יעקב סְפֶאפורד, נציג המושבה האמריקנית, ואחרים. משתתף קבוע נוסף היה האדריכל הבריטי צ'רלס רוברט אשבי, ששימש יועץ אזרחי לעיר ירושלים.

מאז הקמתה התכנסה הוועדה מפעם לפעם (לא עלה בידי לברר את תדירות ההתכנסויות). הוועדה חילקה את הרחובות לשלושה סוגים: רחובות ראשיים, רחובות צדדיים (שניים ושלישיים) ומעברים, והחליטה לקבוע את שמות הרחובות באזורים שאושרו, על פי תכנית העיר ירושלים (חלק I).⁷ עיון בזיכרונות הדברים של ועדת השמות הירושלמית המצויים בארכיון הציוני המרכזי מעלה כי דוד ילין נכח בכל ישיבות הוועדה (פרט לתקופות היעדרו מהארץ) ובלט בהשתתפותו הפעילה, יותר מכל שאר חבריה, ובחתימתו העקיבה למתן ייצוג רחב והולם לשמות עבריים.⁸

שלוש שנים אחרי ישיבת "מדרש הלשון" נדרש ילין לנושאים אלה, בצורה גלויה ומפורשת יותר, בתזכיר שהגיש ליושב ראש ועדת השמות.⁹ ילין קבל על כך שברשימת הרחובות של העיר העתיקה מופיעים מעט מאוד שמות יהודיים, אף על

שיחה שקיים עם סטורס ב-2 באפריל 1918: "נראה בקי בבעיות האדריכליות ויש לו תכניות לירושלים והאמנות שלה" (יומן אהרן אהרנסון 1916–1919, בעריכת יי אפרתי, תל-אביב תש"ל, עמ' 385); ור' ג' ביגר, "תורות השלטון הבריטי להתפתחותה של ירושלים (1918–1925)", מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל ט (תשל"ו), עמ' 182–183. ראוי לציין כי סטורס למד וידע עברית – במכתב של ילין לאשתו מיום א' בכסלו תרע"ט כתב בין השאר על חגיגות 2 בנובמבר (יום הצהרת בלפור): "מושל העיר הצבאי הקולונל סטורס נאם כל נאומו הקצר בעברית צחה" (כתבי דוד ילין, ה, בעריכת יי קלויזנר, ירושלים תשל"ו, עמ' 111).

6. C. R. Ashbee (ed.), *Jerusalem 1920–1922: Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration*, London 1924

7. זיכרון הדברים של ועדת השמות מיום 17 בנובמבר 1920, אצ"מ (הארכיון הציוני המרכזי), א' A153/172.

8. עיון בחמישה רישומי ישיבות של הוועדה, שרובן התקיימו בשלהי 1923, מלמד שילין נכח בכל הישיבות ואילו ראש העיר הערבי, נציג המושבה האמריקנית והנציג הדומיניקני נכחו בחלקן בלבד (אצ"מ, שם).

9. י"ב בכסלו תרפ"ד, אצ"מ, שם.

פי שירושלים היא מוקד התעניינותו של העם היהודי. הוא לא יכול להשלים עם העובדה שבירושלים העתיקה לא יהיו רחובות על שם מלכים ונביאים בישראל שפועלם ונבואותיהם קשורים קשר בל יינתק לירושלים. יתרה מזו, ילין חזר ודרש כי ועדת משנה יהודית תוסמך לקבוע שמות לרחובות הפנימיים בשכונות היהודיות, וכי תוצאות עבודתה יובאו לאישור ועדת השמות. הוא הדין במינוי ועדת משנה ערבית לשכונות הערביות. בסיפה של תזכירו תבע ילין למנות חבר יהודי לוועדה במקום אליעזר בן-יהודה המנוח.

לוק, היושב ראש של הוועדה, שהיה יהודי מומר ממוצא הונגרי, שלל את דרישתו של ילין לדון מחדש בקביעת שמות הרחובות החשובים ששם כבר הוכרע, ואף טען כי למיטב זיכרונו השתתף, גם בעבר, נציג יהודי אחד לפחות בישיבות הוועדה.¹⁰

רישומי הישיבות של ועדת השמות מעידים שהתביעה שהועלתה בישיבת "מדרש הלשון" בדבר העדפת שמות היסטוריים לרחובות בירושלים זכתה לתשומת לבה של הוועדה. חבריה התבקשו לשלוח ליושב ראש מבחר של שמות אישים מפורסמים שהיה להם קשר כלשהו לירושלים בזמן מן הזמנים.¹¹ עד סוף שנת 1922 נבחרו ואושרו ארבעים ושישה שמות רחובות בעיר העתיקה ושמונים שמות רחובות בעיר החדשה.¹² מדיוני הוועדה, על פי הרישומים המונחים לפנינו, נראה שהיושב ראש והוועדה כולה פעלו בלא משוא פנים. אדרבה, ניכרת מגמה להיענות ככל האפשר למשאלות שהופנו לוועדה, ובייחוד להתחשב בשכונות המגורים ובאוכלוסייה המתגוררת בהן. לדוגמה, היושב ראש קיבל את טענתו של ילין שאין זה הולם לקרוא לשני רחובות בשכונה היהודית זיכרון משה על שם קדושים נוצרים (יוחנן המטביל וסנט פול), והחליט להמירם בשמות אחרים.¹³ כמו כן נענתה בחיוב הצעת ילין לקרוא רחוב במרכז ירושלים על שם אליעזר בן-יהודה, שנפטר לא מכבר.¹⁴

נושא מרכזי אחר שיסודותיו הונחו באותה עת הוא קביעת שמות הרחובות בשכונות היהודיות. הגאוגרף אברהם יעקב ברורר נענה לפניית ילין ופרס לפניו הצעה מקיפה לקביעת השמות היהודיים בעיר העתיקה ומחוצה לה. תפישתו של ברורר, שיושמה במרוצת השנים בידי ועדת השמות, קבעה את העיקרון שרחובות סמוכים זה לזה יקבלו שמות בעלי מכנה משותף. על פי זה יועדה כל שכונה לקבוצת שמות של אישים, למשל: בשכונת הבוכרים שמות תרי-עשר הנביאים;

10. לוק לילין, 20 בדצמבר 1923, שם.

11. ר' הערה 4 לעיל.

12. אשבי (הערה 6 לעיל), עמ' 26-28.

13. סיכום ישיבה שהתקיימה ב-4 באוקטובר 1923, אצ"מ, א' 153/172.

14. סיכום ישיבה שהתקיימה ב-26 באוקטובר 1923, שם.

בשכונת זיכרון משה שמות חובבי ציון שהלכו לעולמם ושעודם בחיים; ברחובות מרכזיים שמות של אישים מפורסמים הפעילים בהווה; בבית הכרם אישים מתקופת העלייה השנייה; בתלפיות שמות המשוררים החדשים דאז.¹⁵ מסמכים אלה על אודות ראשית עבודתה של הוועדה לקביעת שמות הרחובות בירושלים משכילים אותנו הן באשר לתביעה היהודית העקרונית להכרה במעמד היישוב היהודי בירושלים הן באשר ליסודות שהונחו בקביעת השמות לשכונות היהודיות בירושלים.

ישיבת מדרש הלשון, טבת תרפ"א (דצמבר 1920)¹⁶ בדבר קריאת שמות לרחובות ירושלים

ישיבת מדרש הלשון, ה' טבת תרפ"א (בהשתתפותו של ראש ועד הצירים מר א. מ. אוסישקין)

הנשיא, בן־יהודה מספר, שהנציב הציע למנות ועדה בדבר קריאת שמות לרחובות־ירושלים. הנציב העליון גם נתן הוראות: א) לחדש כמה שאפשר פחות; ב) לא לבטל שמות עתיקים, שיש להם יסוד בדברי הימים; ג) לא לקרוא שמות חדשים על שם הרברט סמואל (כך אמר הנציב העליון בעצמו), אלנבי וכיוצא בזה.

הקולונל סטורס מסר את הדברים האלה בישיבת Pro Jerusalem והציע רשימה של חברי הוועדה: ראש־העיריה, מן הדומיניקנים, ג'ייקוב מן האמריקנים, ועוד, ומן היהודים רק ה' ילין בלבד. העירותי על זה. סטורס או אחר הציע את ה' סלאוטש. ה' ילין אמר, שיותר נכון לבחור בה' בן־יהודה בתור בן־העיר. הדבר נתקבל. בדין־והחשבון של הישיבה לא היה כלום מכל זה. העירותי את ה' אשבי, האדריכל של הממשלה, על זה. בישיבה הראשונה של הוועדה התנגד ראש העיריה לקריאת שמות חדשים, מפני שזה מבלבל, ועל־כן הוא מציע לקרוא שמות חדשים רק במקום שאין שמות ישנים. ה' בן־יהודה הודיע, שבצורה זו אין שום ערך לוועדה, שהרי הכל ישאר כשהיה בנוגע להשמות העיקריים. גם האב הדומיניקני החזיק בדברי הוחלט לבדוק בכל רחוב אם יש טעם לשם, ואם אין – אנו נותנים שם חדש. הלא העמים יושבים כאן שכונות־שכונות וצריך לתת לכל אומה יושבת באיזו שכונה זכות יתרה על השם של אותה שכונה. אחר־כך קיבלו ה"ה בן־יהודה וילין רשימת שמות של רחובות (ט"ז שמות בעיר העתיקה), שנקבעו בשעה שלא היו, ורק שעדיין אין אנו רוצים להחליט בלעדי הסכמתם.

15. ברור לילין, ט"ו במרחשוון תרפ"ד, שם.

16. ר' הערה 3 לעיל. הפרוטוקול כתוב בכתב ידו של יוסף קלוזנר, מזכיר ועד הלשון.

ה' ב"י וילין הודיעו, שלא קבלו שום הזמנה ואינם יכולים להסכים בלא משא-ומתן בועדה. על זה הושב, שנשלחה ההזמנה על-ידי הדואר, וה"ה בן-יהודה וילין הודיעו, שבאין ברירה הם מעירים את הערותיהם בכתב. בין שמות הרחובות היה גם "רחוב היהודים". ה' בן-יהודה העיר, שאי-אפשר לקרוא לרחוב בירושלים בשם "רחוב היהודים", והציעו לקרוא רחוב אחד בשם רחוב יהודה החסיד והשני – רחוב ר' יוחנן בן זכאי ובקיצור: "רחוב בן זכאי". ראש העיריה הציע, שבמקומות שיש שמות שונים – יקבלו את השם האנגלי. שלשום היתה אספה של הועדה. בדבר "רחוב היהודים" העירו, שהיהודים יושבים בכל ירושלים ואין לקרוא שם כזה. על זה העירו שיש "רחוב הנוצרים" והציעו: "רחוב יהודה החסיד", ובארו את המוצא. הם הסכימו, אבל בתנאי שהאנגלים יקראו Jews street. גם לזה התנגדו ה' בן-יהודה וילין, והרי בשכונת היהודים יש לפי ההחלטה ליהודים זכות יתרה לקרוא בשמות. אז שאלו: הלא היהודים קוראים לזה רחוב היהודים? על זה השיבונו, שזוהי לא מסורת, אלא, פשוט, סימן דמוני, שכאן יושבים יהודים, שקראו כך הנכרים תחלה. ה' לוק מ"מ מושל ירושלים, העיר, שזוהי לא שאלה פרטית, אלא, שאלת הפרינציפון: כל מקום שיש שם ישן, אין לשנותו. השאלה נדחתה. עכשיו השאלה מוצעת לפני מדרש הלשון ובא-כח ועד הצירים: אם יש לנו להתנגד ואין כח לנו להתנגד, על כל פנים לא ניתן את הסכמתנו. ומה דעת החברים הנאספים: אם יש שם לא-נאה ראוי להחליפו, או אם יש שם ישן, יהא מה שיהיה, הוא להשאר. ועוד שאלה בדבר השם "רחוב היהודים".

ה' אוסישקין:

זוהי שאלה עיקרית. זוהי מלחמה בעד העמדה המדינית של היהודים בירושלים, ואם לא נקבל כאן את הזכויות של רוב תושבי ירושלים, כמו שדננו כאן, יהיה אחר-כך קשה יותר ויותר. די שבחרו רק בשני יהודים בין שבעה (מקודם רק אחד), מראה את היחס. השאלה היא איך להגן על המשפט והצדק של היהודים, שאף הנציב, לא בתור יהודי, אלא בתור מִגֵּן הצדק, צריך לעזור לנו. מדרש-הלשון יכול רק לחוות דעת בעניין היופי של השמות, אבל את הצד המדיני צריך לקחת תחת ידו ועד-העיר, ואם לא יצליח זה – יבוא הועד הלאומי, ואם לא יצליח גם הוא – יבוא ועד-הצירים בתור בא-כוח ההסתדרות הציונית. צריך מיד להכין תזכיר להנציב, שועד-העיר מוחה בכל תוקף על שבחרו בועדה זו בארבעה נוצרים, שהם מיעוט קטן, ורק יהודי אחד – ואחר כך שנים; חשבנו, שגם עמם נבוא לידו איזה גמר, אבל ראינו, שבשאלה היהודית הראשונה כבר באה ההתנגשות.

ובכן אנו מבקשים, שיצרפו יהודים מן החברות היהודיות המעוניינות בדבר (החברה לחקירת א"י, מדרש הלשון, ועוד). ואם זה לא יועיל – למסור לוועד-הלאומי, ואם לא – ועד הצירים – האינסטאנציה האחרונה. להנציב העליון יש רגש כבוד של יהודי ומבין את ערך העניין הגדול ויעשה מה שצריך.

ה' ילין:

העיר העתיקה היתה ערבית והשמות הערביים לא היו היסטוריים, אלא שמות שבמקרה; אין שמות ספציפים ערביים, ולנוצרים יש להם רחובות על שמות המנזרים, ורק Via Dolorosa יש לה איזה ערך. ובכן, אם נשאר את השמות הללו, תקבל כל העיר שמות ערביים ושמות ריקנים ומקריים ומחוסרי-טעם. העיר שכולה היסטוריה תעשה עיר של חולין. זה צריך להביא בתזכיר. צריך שכל הרחובות של העיר העתיקה, גם של הערביים ושל הנוצרים, יקראו בשמות היסטוריים. צריך להתנגד לעיקר ש"אסור לשנות", גם בחברה Pro-Jerusalem בכללה נתקפחה זכותנו: אנו שם מועטים והם מתגברים עלינו. בתזכיר צריך להזכיר, שקריאת שמות יש לה יחס להמדע, ואין להכניס לתוכה אנשים, שאין להם יחס להמדע. צריך לדרוש, שירבה מספרנו בועדה.

ה' אוסישקין:

צריך לשנות את כל השמות שאינם היסטוריים, ולמהר בתזכיר.

ה' מזיא:

כמה יהודים יש ב"פרו ירושלים".

ה' ילין:

ששה יהודים, שמהם שנים אינם מזמינים.

ה' ליפשיץ:

במקום יהודה החסיד – יהודה הנשיא ויהודה הלוי. שוק-התגרים טוב ואין לשנות.

ה' בן-יהודה:

אלה הם פרטים ולא עליהם אנו דנים כאן.

ד"ר מזיא:

אני מציע, שבתזכיר זה יזכר דרך אגב מעוט-החברים ב"פרו-ירושלים".

ה' אוסישקין:

בתזכיר צריך שלא לערבב עניין בעניין.

הוחלט למהר בתזכיר להנציב העליון.

ה' ילין:

השאלה היא, אם ועד־העיר יוכל לבוא כבר בפרטים על קריאת השמות, או רק לדרוש את התרבות מספר היהודים בועדה.

ה' אוסישקין:

צריך לכתוב על הכל. הנציב העליון בודאי כבר קבל ידיעות מתנגדות. בדבר "רחוב היהודים" אפשר להזכירו.

ה' ילין:

בדבר "רחוב היהודים" אפשר ששם מתקיים מאות בשנים, אין צורך לשנותו: לא צריך לשם לב למתנגדינו, אלא להשמות [?] שלנו.

ה' אוסישקין:

אני תומך בדברי ה' בן־יהודה מן הצד המדיני. באודיסה נלחמתי בעד רחוב־היהודים, אבל בירושלים ובצפת וכו', שאין שם רחוב המושלמים, לא צריך להיות רחוב־יהודים: זה נראה, שאף אם אנו הרוב כאן, אף־על־פי כן העיר אינה שלנו. בברד־יצוב היהודים הם הרוב, ואעפ"כ יש שם רחוב־היהודים.

ד"ר מזיא:

צריך לשם לב, אם אין זה רחוב היסטורי.

ה' בן־יהודה:

אם נתן להם להכריע את הכף, על יסוד מה ש"כך נקרא הרחוב", הרי בזה נהרס את כל היסוד לדרוש שנויים בשם ישן.

ה' ליפשיץ:

ראוי לשאול את היהודים, אם אינם מרגישים צורך בשם הישן "רחוב היהודים" ואולי ישתמשו בזה אחרים לשמותיהם ההיסטוריים, ויש לשאול מומחים: אולי יש להשאיר שמות ישנים וגם לקרוא שער, רחוב, שוק, ואולי שביל.

ה' אוסישקין:

מוטב שיהיו שמות היסטוריים של זרים משלא יהיו רחובות היסטוריים כלל.

מחליטים: למהר במשלוח התזכיר לנציב העליון.